
Szmadám György

CSONTVÁRY ÉS AZ EZERKILENC SZÁZHETVENHETES NYÁR MEZEI OTTÓVAL, MEG HARIS LÁSZLÓVAL

– művészettörténeti útleírás –

Egy UZ 79-63 rendszámú Trabant laudációja

Mindaz, amiről írni fogok az alábbiakban, az ezerszer átkozott ántivilágban, pontosabban szólva pedig 1977 júniusában történt. Abban a Kádár-korszakban, amikor részint külföldre menni meglehetősen gyanús tevékenységnek tűnt a hivatalok szemében, részint pedig a művészettel való foglalkozás sem volt oly népszerű, mint manapság, amikor mindez ártalmatlan (?) üzleti (?) tevékenységként tartatik számon.

Szóval 1977 volt, és a lakosság – mert így nevezték akkoriban hivatalosan Magyarország honpolgárait – nagyobbik része egy-egy lakótelepi panellakásért, biztos állásért, hétvégi telkekéért és Trabantért árusította emlékezetét, lelkiismeretét és gondolkodásának szabadságát. A gulyáskommunizmusnak eufemizált össznemzeti csőd oly vehemensen virágzott, mint a parlagfű.

E sorok írója – aki ezidőtájt az Állami Biztosító kárszakértőjeként és mellesleg nonfiguratív képek teljesen ismeretlen festőjeként tengette életét –, úgy lehetett részese az alább részletezendő kalandnak, hogy feleségének volt egy Trabantja, habár tudomása szerint felesége e felséges járműért sem emlékezetét, sem lelkiismeretét, sem (képzelt) szabadságát nem reszkírozta. Egyszerűen csak megharcolt élete álmáért. Pénzt gyűjtött, tisztes summát fizetett be az államkasszába, amelyet annak rendje és módja szerint az állam vagy négy-hat évig használt, aztán – hipp-hopp! – feleségem megkapta a papírjaguárt, amely ráadásul kombi volt, és egyhamar kiderült róla, hogy szinte mindenre alkalmas. Első üléseit hátradöntve éppen két embert tudott benne éjszakázni. Komolyabb műszaki hiba nélkül megjárta például Románia legjárhatatlanabb vidékét is, nevezetesen a Radnai-hágót, mely teljesítmény ezen autótípusnak akkoriban körülbelül olyanak számított, mint manapság a Mount Everest megmásítása oxigénpalack nélkül. Továbbá eltűrte azt a szeszélyes üzemanyagösszetételt is, mely azon országokban jutott neki, ahol a keverékbenzin úgyszólván ismeretlen

lévén, saját – meglehetősen ötletszerű arányokat képviselő – olaj- és benzinkoktéljaink révén jött létre. Nos, e szorgalmas és áldozatkész gép jóvoltából lehettem részese annak az expedíciónak, amelyről alábbiakban írni szándékozok.

Mezei Ottó, az eretnek

Valamikor a hetvenes évek közepén Mezei Ottó és Németh Lajos művészettörténészek némiképp kínos, nyilvános vitába bonyolódtak a Gegesi Kiss Pál műgyűjteményében fellelhető képek okán, melyek egy részét Mezei Ottó hiteles Csontváry festményekként határozta meg, míg Németh Lajos az egész anyagot hamisítványnak minősítette. Vitájuk lényege abban a kérdésben volt összegezhető, hogy vajon csak a Németh Lajos által jóváhagyott és kodifikált Csontváry képek tartozhatnak-e az életműhöz, vagy esetleg előkerülhetnek még további művek is, amelyek vizsgálatra érdemesek, s gondolkodásra ihlethetik az életmű feldolgozóit. Nos, a kor, és a korabeli gondolkodás ismeretében elmondhatjuk, hogy „természetesen” az eretnek Mezei Ottó húzta a rövidebbet, s egy ideig az úgynevezett szakmától kapott is hideget-meleget rendesen. De valahogy az általa titokzatos szellemiségű festőnek tartott Csontvárytól nem volt hajlandó tágítani. Egyszer baráti körben felvetette, hogy el kellene menni a Felvidékre és megnézni azokat a helyeket – Iglót és Gácsot –, ahol Csontváry élt vagy amelyeket megfestett: Selmechányát és a Nagy Tarpatok vízésését a Lomnici-csúcs előtt.

Haris László, az elszánt

Régi barátunk, Haris László, a fotós volt fent említett társaságban a legelszántabb, és azonnal vállalkozott az útra. Jól tudtuk: ő aztán nem az az ember, aki meghátrál a nehézségek elől. Amikor megismertem, azzal vívta ki tiszteletemet, hogy megmutatta annak a kicsiny lakásnak – amelyben akkor negyedmagával élt – a fürdőszobáját, ahol éjszakánként azokat a több négyzetméteres fotónagyításokat készítette, melyek egy-egy kortárs képzőművész festményének néhány négyzetcentiméterét rögzítették.

A Csapat

Aztán már nem sokat tétováztunk. A Csapat – Mezei Ottó művészettörténész, Haris László fotográfus, én, mint sofőr és egyáltalán nem utolsósorban a Trabant 1977. június 10-én útnak indultunk, hogy megnézzük: egykor valóban része lehetett-e az akkor igen távolinak tűnő Felvidék a magyar kultúrának, s hogy vajon milyen levegőt szívhatott magába Csontváry Kosztka Tivadar festő.

Gyanakvó útlelvizsgálat, vám, várapoztatás, egyszóval a szokott kis megaláztatások tömkelege után már Csehszlovákia útjait jártuk. Ha jól emlékszem csak egyszer tört el a kipufogó-

csövet tartó öntvény, és csak egy napot vesztettünk el emiatt. Részint az autóban részint sátorban aludtunk és csak egy napig voltam rosszul attól a sátrunk mellett csobogó kis patak vizétől, amiből ittam.

Az első trauma: Gács

Egyszóval úgy tűnt: minden a szokásos rendben megy, amikor elértük Gácsot, amely helyiség Mezei Ottó számára megrázó élményt tartogatott.

Önéletrajzában Csontváry így ír Gácsról: *Egy cimbalmom volt, melynek értékesítéséből indultam Gácsra, a szükséges kézi gyógyszereket pedig táviratilag rendeltem meg: addig, míg az állványok, felszerelések elkészültek, már a kiadásokat a napi bevételek fedezték, úgyhogy a gyógyszerészár az évben a forgalomnak átadható volt.*

Tíz évi szorgalmas idő után az összes kiadások fedezve, ház és kert állott rendelkezésemre és a gyógyszerészár bérlete.

A gyógyszerészárt 1894-ben bérbeadtam, és Stetka Gyula barátom tanácsára Münchenbe utaztam.

(Mezei Ottó erre vonatkozóan és ehhez kapcsolódóan írt egy terjedelmes tanulmányt a *Művészet* 1979/1. számában, amely szerinte *Csontváry Kosztka Tivadar személyiségét – mi több: festészetét érdemleges megközelítést – merőben új megvilágításba helyezi. Itt csak annyit, hogy a patikát – a korabeli sajtó és szakirodalom alapján – 1894-ben adta bérbe, s 1894-ben saját kezelésbe vette vissza.*)

Az önéletrajzban említett házat némi kérdezősködés után megtaláltuk, s csodák csodájára megadatott beszélünk tulajdonosával is, aki gyermekkorából igen jól emlékezett a különös gyógyszerész festőre: Csontváryra.

– Ilyen Krisztus-sarut hordott, mint maga – mutatott az idősebb ember Haris Laci szandáljára. – Aztán meg nyáron minden hajnalban lement a kastély parkjába, a tóra fürödni, még akkor is, ha hideg volt. Engedélyt adtak neki rá, mert tudták, hogy akármilyen hóboros ember is, de azért ártalmatlan. Nem evett az kérem húst sem. Az aszalt szilvát szerethette, mert volt hogy hetekig csak azon élt. Tudtam én, mert hallottam, hogy fest, de a képeit csak akkor láttam, amikor beköltöztünk ide, ebbe a házba. Az egész padlás tele volt velük.

– És hol vannak most ezek a képek? – jött Mezei Ottó izgalomba.

– Hát hol lennének? Rég volt ez már kérem. Elégettem őket.

Nos, ez volt az a pillanat, amelyet nehéz lehetett szegény Mezei Ottónak túlélnie. Egy villanásnyira azt hihette az ember,

hogy rögtön megüti a közlékeny bácsit, vagy esetleg elájul, de nem. Összeszedte magát, megköszöri a torkát és megkérdezte:

– És mégis: mit ábrázoltak azok a képek?

– Nem néztük mink azt kérem – mondta a bácsi. – Megkoszosak, porosak is voltak azok. Egy darabig jöttek ide valami losonci kereskedő-félék és egyikért-másikért itt hagytak ilyen bekeretezett szentképeket, de aztán már azokkal is tele lett a ház. A feleségem meg azt mondta, hogy elege van a nagy jövés-menésből, és akkor lehordtuk a képeket az udvarra és meggyújtottuk őket. Kellott a hely a padlásra, na! Mert sok kép volt ott kérem. Emlékszem, órákig égett a tűz, pedig azok jól égtek, mert jól kiszáradt fából meg vászonból volt mind.

Még másnap is azt hittük, hogy Mezei Ottó sosem heveri ki ezt a beszélgetést.

Egy különös hamisítványról

Azért a rokonszenves képégetővel való találkozásnak mégiscsak lett valami haszna.

Mezei Ottó ugyanis számon tartott egy hivatalosan hamisítványnak minősített, kisméretű (51x78 cm.) *Parkrészet* című festményt, melyen egy árnyas fák alatt meghúzódó kőpad volt látható. A képégető meg egyszer csak azt mondta:

– Ez a Kosztka azért valaki mégiscsak lehetett, mert a kastélybeliekkel is jóban volt.

(Mezei Ottó szerint a kastélytulajdonos Forgách családdal Csontvárynak korántsem volt felhőtlen a viszonya. Mint írja: *A család fogta perbe Csontváry Kosztka Tivadart, amelynek évek múltán ő lett a vesztese, s 1891-ben – a korabeli újság szerint – „elhagyta a vidéket”. Mit meg nem adnék azért, ha tudnám, hogy 1894-ig hol élt valójában. Azt kell feltételeznem, hogy ez alatt az idő alatt volt Hollósynál Münchenben, de bizony másutt is, amit megírtam már.*)

– Szóval megengedték neki, hogy úszni járjon a tóra. Mert oda nem akárki tehetett be a lábát. Ritka, idegen fákkal és más növényekkel volt tele a park. Azt mondták rá: arborétum. És gyönyörű kőpadok voltak végig a sétányok mentén.

– Kőpadok? – kapott szagot Mezei Ottó – Most is ott vannak ezek?

– Nem, dehogyis kérem – hangzott a válasz. – Jött az első háború és az emberek széthordták mindent. A bútorokat a kastélyból, de még ezeket a kőpadokat is. A ritka fák nagy része meg kipusztult gondozás nélkül.

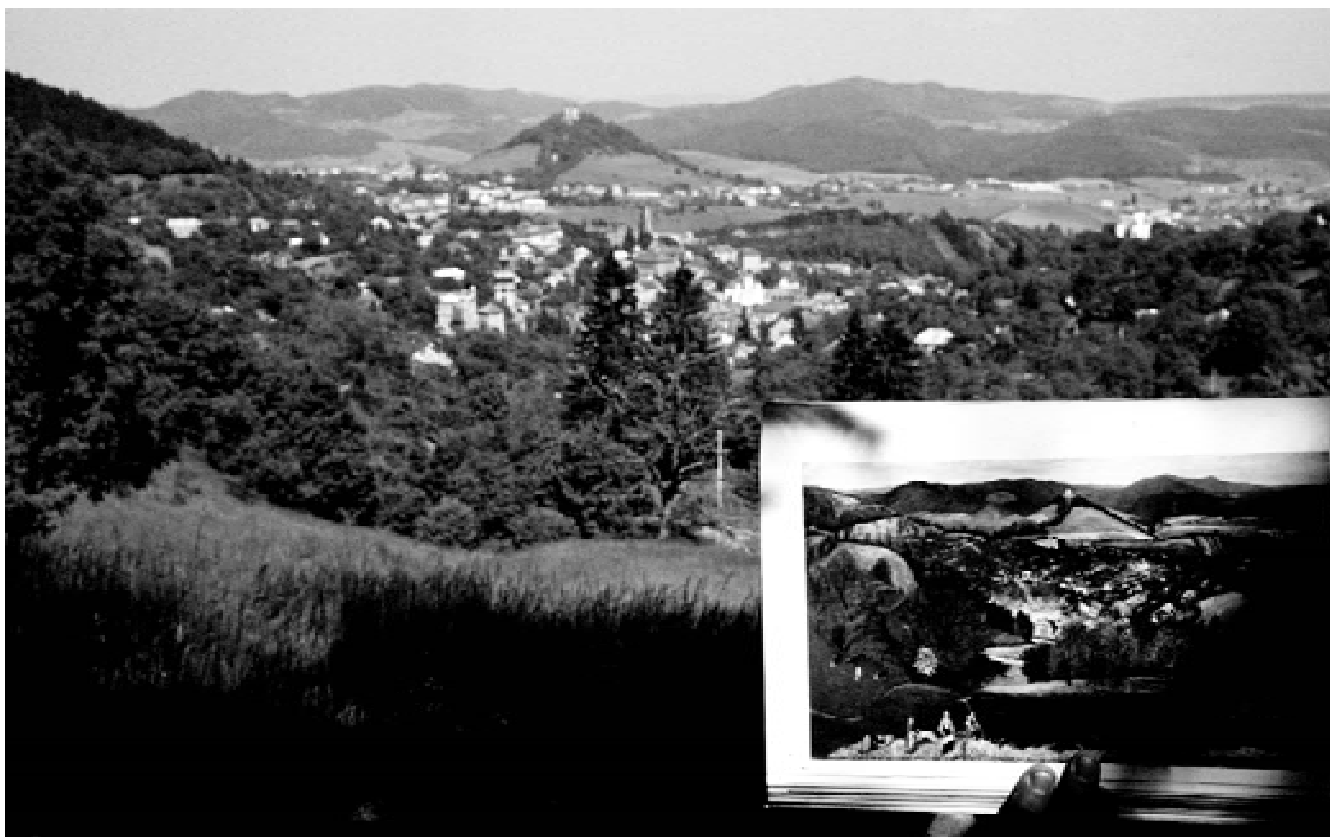
Nomármost! Fenti információ hallatán az ember kénytelen feltenni magának a következő kérdéseket: 1. Ha a kép hamis, akkor a hamisító nagyjából Csontváry kortársa kellett hogy legyen, mert csak innen tudhatott a gácsi kastély parkjában lévő egykori kőpadokról, ám miért hamisította volna akkoriban valaki az alig ismert, Gácsra megbújt festő műveit? 2. Ha pedig mégis volt olyan mindenre elszánt képhamisító, aki bölcs előrelátással még a század elején Csontváryt kezdte utánózni, akkor miért érte be egy meglehetősen kis méretű és Csontváryra nem jellemző képpel?

A kérdések azóta is kérdések maradtak.

Selmecbánya

Aztán egyszerre csak ott álltunk azon a szent helyen, ahonnan Mesterünk megfestette Selmecbánya látképét, amely azóta sem változott sokat. Megrendítő élmény volt, különösen azután,

hogy meglátogattuk a kép középpontjában látható Kálváriadombot, s a tetején emelkedő, gyönyörű faszobrokkal teli kápolnát.

Mellesleg: ezen az úton derült fény számomra annak a rejtélyes E betűnek a magyarázatára, mely Csontváry e festményén a Kálvária jobb oldalán, az erdős hegyoldalon látszik. Talán nem mindenki ismeri a tényt, ezért leírom: valamiért ezen a hegyoldalon (vajon miért pont ott?) a szeretett Erzsébet királyné tiszteletére vágtak az erdőbe egy E betűt formázó nyiladékot.

(Mezei Ottó szerint: *E tényt Péterfy László szobrászművész barátunk említette nekem még az ezerkilencszáznegyvenvanas években először. Viszont: egy korabeli turista-lapból értesültem, hogy valamikor az ezernyolcszázados évek vége felé az úgynevezett „koronázási dombhoz” szükséges földet éppen innen – Selmezbányáról – szállították a fővárosba. Mellesleg: Selmezbányához tartozik még, hogy Csontváry Kosztka Tivadar a kálváriadombot a tényleges topográfiai helyzettel szemben feltűnően megemelte.*)

A Magas Tátrában

Egy-két nap elteltével a Nagy Tarpatak vízésésének *látlata* (Csontváry kifejezése) előtt álltunk a Magas Tátrában, nagyjából ott, ahol Csontváry állhatott, mely élményéről ezt írta: *A nyarat a Magas Tátrában töltöttem s a Tarajkán a Szilágyi Dezső emlékénel állapodtam meg. Innen gyönyörködtem a nagy tarpataki vízésésben, a Lomnici csúcs és társainak büszkeségében: a középpomon levő eleven sziklák világitása és a mélységnek kifejezhetetlen távlata hatott rám.*

(Mezei Ottó szerint: *Távlati torzítások vannak ezen a Tátra-képen is, mint például a völgy zavarba ejtő lekicsinyítése a szállóéval együtt. Vö. Csontváry kirohanásait a „leonardói” perspektíva ellen, amiket más képei – Taormina, Baalbek – még inkább megértetnek.*)

Mit mondjak? A látvány kifejezhetetlen hatása ránk is hatott. Olyannyira, hogy a gyönyörű júniusi napsütésben, megelékezve a Magas Tátra sajátos terepviszonyairól, úgy döntöttünk: továbbmegyünk a hegyen felfelé. A térkép szerint csak tizenegynéhány kilométer volt ez a kis túra, de sötét este volt mire holtfáradtan, tetőtől talpig csuromvizesen lekecmeregtünk sátrunkig. Felszerelésünk egyébként: dzseki, rövidujjú ing vagy trikó, vászonnadrág, tornacipő, illetve félcipő. Mezei Ottónál még az egy évvel korábban megjelent *Csontváry emlékkönyv*, Haris Lacinál meg egy táskányi fotós-cucc.

Így vágunk neki a tűző napban, majd a rövidesen esni kezdő esőben a Magas Tátrának. Egy kis idő múlva már bokáig, később fél lábszárig, illetve térdig érő hóban gázoltunk, de úgy döntöttünk: továbbmegyünk, mert visszafordulni már csaknem ugyanannyi időbe telne, mint továbbmenni. Mint utóbb kiderült: az úgynevezett Varangyos-tavi hágó felé tartottunk, amely utat az útikönyvek csak tapasztalt hegymászóknak ajánlanak, de

hát nekünk csak egy autóstérképünk volt, meg aztán mi már itt, a trianoni Magyarországon felnevelkedve egy igazi hegyet el sem tudtunk képzelni.

Aztán kezdett a dolog egyre vészjóslóbb lenni. Először elfogyott a növényzet, aztán egyre erősebben fújta a szél, s bár lucskossá ázott lábunk megszokta már a térdig érő hó hidegét, sajnos szürke felhők ereszkedtek ránk és egyre erősebben rákezdett az eső. Szinte hihetetlen volt, hogy lent valahol, mondjuk a Tarajkán ezer ágra süt a nap és az emberek félmeztelenül napoznak. Az útjelzéseknek nevezhető, sárga csíkkal jelölt kőhalmok is el-eltűntek a hó alatt.

Eljött végül az a pillanat is, amikor józan eszünkben kételkedni kezdtem. Ez akkor volt, amikor már csak a hó alól előbányászott, jéghideg láncon mászhattunk felfelé egy csaknem függőleges, körülbelül ötvenméternyi szakaszon. De láttam magam előtt Haris Laci töretlen lendületét, mögöttem pedig Mezei Ottó elszánt arcát. Ottó akkoriban csaknem annyi idős volt, mint most én, s magamban arra gondoltam: ha ez a többgyermekes, tiszteletreméltó tudós ember jön, akkor nyilván tudja, mit csinál. Így aztán másztam tovább. Végül Haris Laci felért a csúcsra, ám hangjából semmiféle sikerélmény nem volt kivehető, amikor leszólt nekünk: – Azt hiszem lefelé egy kicsit nehezebb lesz.

Igaza volt. Lefelé sokkal nehezebb volt. El-elcsúsztunk, meg-meghemperegtünk a hóban, leszánkáztunk egy szakaszon, de akkor semmi nem számított már.

Aztán szembejött egy profi csapat. Vízálló anorákok, hegyászó bakancsok, hőszemüvegek, mászókötelek, jégcsákányok arzenálja. Amikor elmentünk egymás mellett, erősen megnéztek minket, s amit kiolvastam a szemükből, az némiképp

kárpótolt a megpróbáltatásokért. Hasonló arcokat láttam aztán a Varangyos-tavi menedékházban is, ahová betértünk egy rumos teára.

Aztán már alig történt valami. Futólépésben nyargaltunk le sok kilométeren át a szemerkélő esőben, hogy még sötétedés előtt elérjük az autót és sátrunkat, melyekkel merőben szabálytalanul foglaltunk helyet a Magas Tátra egyik természetvédelmi területén. Aznap éjszaka éreztem először, hogy vannak dolgok, amiket nem bír az ember szíve.

Míg álmatlanul forgolódtam, hallottam, hogy nem messze tőlem Mezei Ottó – a fő felbujtó – a jól végzett munka örömeivel az igazak álmát alussza. Ötvenkét éves volt akkor, én meg éppen harminc.

Azóta tudom: a művészettörténet nagyon tiszteletreméltó tudomány.

(Írtam mindezt pontosan 25 évvel – 2002. június 10-13-án – a fent említett események után. – Haris László felvételei)

